

Jakub Piecuch

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja w Krakowie

PRZEMIANY STRUKTURALNE W ROLNICTWIE GRECJI, HISZPANII I PORTUGALII

STRUCTURAL CHANGES IN AGRICULTURE OF GREECE, SPAIN AND PORTUGAL

Słowa kluczowe: Grecja, Hiszpania, Portugalia, rolnictwo, rynek pracy

Key words: Greece, Spain, Portugal, agriculture, labor market

Abstrakt. Przedstawiono ewolucję struktury zatrudnienia i produkcji w greckim, portugalskim i hiszpańskim rolnictwie w latach 1981-2010. Przemiany następujące w rolnictwie wybranych krajów regionu Morza Śródziemnego są szczególnie interesujące, gdyż to właśnie w tych krajach proces integracji z UE i rozwój w ramach wspólnego rynku rozpoczął przemiany strukturalne w pierwszym sektorze. Ewolucja, która tam się dokonała wskazuje na prawdopodobny kierunek zmian, które czekają także polskie rolnictwo w najbliższych latach.

Wstęp

Przemiany dokonujące się w strukturze zatrudnienia i udział rolnictwa w wytwarzanej wartości dodanej w państwach członkowskich UE wzbudza duże zainteresowanie w krajach, które w XXI wieku przystąpiły do ugrupowania. W Polsce ze szczególnym zainteresowaniem poddawane są analizie przemiany dokonujące się w tym zakresie w państwach regionu Morza Śródziemnego: Grecji, Hiszpanii i Portugalii. Analizując obecną sytuację 15 krajów członkowskich UE można stwierdzić, że to właśnie ich doświadczenia są dobrym punktem odniesienia dla zmian dokonujących się w Polsce. Podobieństwa wynikają nie tylko ze zbliżonych problemów rolnictwa krajów śródziemnomorskich w pierwszym okresie po integracji z UE i polskich obecnie. Mają one znacznie głębszy charakter. Obok sytuacji rolnictwa, dotyczą one także specyficznych warunków powojennego rozwoju, odejścia od dyktatury i przejścia do systemu demokratycznego, zbliżonych problemów gospodarczych. Rozważane są koszty, które poniosły te kraje na drodze dostosowania do wymagań wspólnego rynku, jak i korzyści, które uzyskały w trakcie ostatnich trzech dekad. Analiza przemian dokonujących się w krajach członkowskich ugrupowania jest szczególnie istotna dzisiaj, w latach największej od dziesięcioleci recesji gospodarczej. Sytuacja gospodarcza i społeczna, w jakiej znajdują się państwa regionu Morza Śródziemnego sugeruje, że reformy strukturalne podejmowane w ostatnich latach, miały jedynie tymczasowy charakter i nie zapobiegły skutkom kryzysu gospodarczego.

Celem badań było przedstawienie ewolucji zatrudnienia i udziału rolnictwa w wytwarzanej produkcji krajowej w Grecji, Hiszpanii i Portugalii. Do analizy wykorzystano publikacje krajowe i raporty Komisji Europejskiej. W pracy wykorzystane zostały także dane statystyczne EUROSTAT-u, hiszpańskiego i portugalskiego Instytutu Statystycznego (INE), OECD oraz ILO. Okres badań obejmuje lata 1981-2010.

Ewolucja struktury zatrudnienia i udziału rolnictwa w wytwarzanym dochodzie narodowym

Jednym z istotnych źródeł informacji o kierunku zmian, jakie w ciągu lat następują w rolnictwie jest analiza ewolucji struktury zatrudnienia i udziału pierwszego sektora w wartości wytwarzanego w danym kraju produktu. Ewolucja struktury krajowego zatrudnienia i produkcji stanowi istotne źródło informacji zarówno o sytuacji społeczno-ekonomicznej, jak i dynamice i kierunku, w którym podąża kraj. Już w latach 70. XX wieku, poprzedzających integrację trzech analizowanych krajów ze strukturami unijnymi, widoczna stała się tendencja do zmiany w poziomie zatrudnienia w poszczególnych sektorach, jak i ich rangi w całej gospodarce. Proces ten uległ gwałtownemu przyspieszeniu w wyniku konieczności dostosowania tych gospodarek do rosnącej konkurencji w skali globalnej, warunków funkcjonowania na wspólnym rynku lub pozyskania środków strukturalnych.

Jeszcze w 1981 r. udział pierwszego sektora w wytwarzanym dochodzie narodowym Hiszpanii był wysoki i wynosił ponad 6%. Udział rolnictwa w wytwarzanym dochodzie odbiegał od poziomów obserwowanych w pozostałych państwach ugrupowania. Lecz w wyniku dynamicznych zmian, zachodzących w gospodarce hiszpańskiej, jej rosnącej konkurencyjności i atrakcyjności inwestycyjnej znaczenie produkcji rolniczej systematycznie malało [The role of... 2009]. Ostatecznie do 2010 r. udział pierwszego sektora obniżył się o połowę – do poziomu 2,7%. Nie tylko rolnictwo poddane zostało presji przemian strukturalnych. Drugim sektorem, którego nie ominęła konieczność restrukturyzacji i w efekcie spadek udziału w wytwarzanym PKB, był przemysł. Udział tego sektora w wytwarzanym produkcie zmniejszył się w ostatnich dwudziestu latach o niemal połowę, osiągając poziom 16,6% w 2010 r. (tab. 1). Równoległe do spadku udziału rolnictwa i przemysłu w wytwarzanym w Hiszpanii produkcie, rosło znaczenie sektora usług.

Niemal trzy dekady funkcjonowania w ramach gospodarki europejskiej przyniosły także poważne zmiany w strukturze zatrudnienia. Hiszpanię, przystępującą do UE w połowie lat 80. XX wieku cechowała tradycyjna struktura gospodarki, charakterystyczna dla państw o niskim poziomie rozwoju. Jednak w trakcie ostatnich lat wielkość zatrudnienia w poszczególnych sektorach gospodarki zbliżyła się do poziomu, jaki można obserwować w krajach wysoko rozwiniętych (tab. 2). Wraz z mniejszym udziałem pierwszego sektora w wytwarzanym PKB kraju, rosnącą produktywnością pracy i zaawansowaniem technologicznym, udział pracujących uległ gwałtownej redukcji (zatrudnienie zmniejszyło się z poziomu 18,8% w 1981 r. do 4,3% ogółu pracujących w 2010 r.). Podobne zmiany nastąpiły także w liczbie osób pracujących w przemyśle i budownictwie (z 35 do 23% zatrudnionych). Natomiast zgodnie z tendencjami obserwowanymi w krajach najlepiej rozwiniętych, znacząco wzrosło w Hiszpanii zatrudnienie w sektorze usług z 46% w 1986 r. do ponad 72% w 2010 r. [Anuario Estadístico... 2009].

O dynamicie przemian następujących w gospodarce portugalskiej najlepiej świadczy ewolucja struktury sektorowej PKB w ostatnim ćwierćwieczu (tab. 3). Niewątpliwie sektorem, w którym przemiany były największe jest rolnictwo. Jeszcze na początku lat 80. XX wieku udział pierwszego sektora w wytwarzanym dochodzie narodowym stanowił ponad 16%, podczas gdy do 2010 r. zmniejszył się ponad pięciokrotnie, do poziomu 2,4% wartości dla całej gospodarki. Istotne zmiany nastąpiły także w sektorze usług. Jego udział w wytwarzanej w Portugalii PKB wzrósł w ciągu ostatnich trzydziestu lat o 15,5 p.p., osiągając w 2010 r. wartość 74,6%. Natomiast przemiany dokonujące się w dwóch pozostałych sektorach – przemyśle oraz budownictwie – miały dużo łagodniejszy przebieg.

Wraz ze zmianami w strukturze sektorowej portugalskiej gospodarki, ostatnie lata przyniosły także istotne zmiany w strukturze zatrudnienia. Należy jednak dodać, iż pomimo ponad 25 lat funkcjonowania w ramach wspólnego rynku nadal sektorowa struktura zatrudnienia w Portugalii znacząco odbiega od poziomów, jakie można obserwować w krajach Europy Zachodniej. Co prawda zdecydowanej redukcji

Tabela 1. Sektorowa struktura PKB w Hiszpanii w latach 1981-2010
Table 1. The sector value added in Spain during the period 1981-2010

Wyszczególnienie/ Specification	Struktura PKB/Value added in [%]						
	1981	1986	1990	1995	2000	2005	2010
Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo, rybołówstwo/ Agriculture, hunting, forestry and fishing	6,3	5,9	5,5	4,5	4,4	3,2	2,7
Usługi/Services	57,9	59,8	61,4	66,1	66,4	67,1	71,6
Przemysł/Total industry (excluding construction)	28,5	27,8	24,4	21,9	20,9	18,2	16,6
Budownictwo/Construction	7,3	6,4	8,6	7,5	8,3	11,5	10,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie OECD Factbook 2010, 2012
Source: own study based on OECD Factbook 2010, 2012

Tabela 2. Sektorowa struktura zatrudnienia w Hiszpanii w latach 1981-2010
Table 2. The sector employment in Spain during the period 1981-2010

Wyszczególnienie/ Specification	Struktura zatrudnienia/Structure of employment [%]						
	1981	1986	1990	1995	2000	2005	2010
Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo, rybołówstwo/ Agriculture, hunting, forestry and fishing	18,8	18,2	11,7	9,2	6,6	5,3	4,3
Usługi/Services	46,0	50,3	55,1	60,7	62,4	62,3	72,6
Przemysł/Total industry (including construction)	35,2	31,5	33,1	30,0	31,0	28,5	23,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie International Labour... 2011
Source: own study based on International Labour... 2011

Tabela 3. Sektorowa struktura PKB w Portugalii w latach 1981-2010
Table 3. The sector value added in Portugal during the period 1981-2010

Wyszczególnienie/ Specification	Struktura PKB/Value added [%]						
	1981	1986	1990	1995	2000	2005	2010
Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo, rybołówstwo/ Agriculture, hunting, forestry and fishing	16,0	14,1	8,3	5,5	3,6	2,5	2,4
Usługi/Services	59,1	59,6	65,4	65,7	69,2	73,1	74,6
Przemysł/Total industry (excluding construction)	21,3	22,6	21,4	22,4	19,5	18,0	17,0
Budownictwo/Construction	6,4	5,0	5,5	6,5	7,8	6,5	6,0

Zródło: jak w tab. 1

Source: see tab. 1

Tabela 4. Sektorowa struktura zatrudnienia w Portugalii w latach 1981-2010
Table 4. The sector employment in Portugal during the years 1981-2010

Wyszczególnienie/ Specification	Struktura zatrudnienia/Structure of employment [%]						
	1981	1986	1990	1995	2000	2005	2010
Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo, rybołówstwo/ Agriculture, hunting, forestry and fishing	26,1	21,9	17,8	12,2	12,9	11,6	10,9
Usługi/Services	37,4	44,0	47,2	56,5	53,0	57,8	61,4
Przemysł/Total industry (including construction)	36,5	34,1	34,9	31,3	34,1	30,5	27,7

Zródło: jak w tab. 2

Source: see tab. 2

uległo zatrudnienie w sektorze rolnym, z ponad 26% w 1981 r. do niemal 11% ogółu pracujących w 2010 r., jednak nadal znacznie przewyższa ono analogiczne wskaźniki obserwowane w większości państw strefy euro (tab. 4). W efekcie ograniczonych reform strukturalnych, peryferyjnego położenia i znacznej roli, jaką nadal odgrywa tam tradycyjny przemysł, Portugalia obok Grecji jest najsłabiej rozwiniętym państwem wśród pierwszych 15 członków ugrupowania.

W latach 1981-2010 znacząco zmniejszyła się także liczba osób pracujących w przemyśle i budownictwie (z 36,5 do 27,7% zatrudnionych). Zgodnie z tendencjami obserwowanymi w tych państwach, które zmierzają w kierunku redukcji różnic rozwojowych dzielących je od gospodarek państw Europy Zachodniej, w największym stopniu wzrosło zatrudnienie w sektorze usług (z 37,4% w 1986 r. do 61,4% w 2010 r.). Jednak osiągnięty w 2010 r. poziom zatrudnienia w sektorze usług, kształtujący się nieco powyżej 60% nadal znacząco odbiega od poziomów obserwowanych w większości państw UE. Tym niemniej należy oczekiwać, iż kolejne lata przyniosą dalszy wzrost zatrudnienia w usługach, gdyż narastająca konkurencja prowadzić będzie do redukcji zatrudnienia w przemyśle obuwicznym i włókienniczym, a osoby tracące zatrudnienie najprawdopodobniej znajdą je w rozwijających się usługach.

Podobnie jak dwa pozostałe państwa – Hiszpania i Portugalia – także Grecja była państwem, które wstępując do UE wniosło do niej duży bagaż poważnych problemów społeczno-ekonomicznych.

Wśród wielu wspólnych cech, które łączą analizowane państwa basenu Morza Śródziemnego, także sektorowa struktura zatrudnienia jest obszarem, w którym Grecja wpisuje się doskonale w obraz państw tego regionu (tab. 5). Sektorowa struktura zatrudnienia w tym kraju, wraz ze strukturą wytwarzanego PKB jest wyjątkowa w swej archaiczności. Odsetek pracowników zatrudnionych w rolnictwie jest obecnie najwyższy wśród wszystkich państw strefy euro. W 2010 r. blisko 13% wszystkich zatrudnionych praco-

Tabela 5. Sektorowa struktura zatrudnienia w Grecji w latach 1981-2010
Table 5. The sector employment in Greece during the years 1981-2010

Wyszczególnienie/ Specification	Struktura zatrudnienia/Structure of employment [%]						
	1981	1986	1990	1995	2000	2005	2010
Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo, rybołówstwo/ Agriculture, hunting, forestry and fishing	30,7	28,9	23,9	20,4	17,4	12,4	12,5
Usługi/Services	40,3	43,7	48,3	56,3	60,0	65,1	67,7
Przemysł/Total industry (including construction)	29,0	27,4	27,7	23,2	22,6	22,4	19,7

Zródło: jak w tab. 2

Source: see tab. 2

Tabela 6. Sektorowa struktura PKB w Grecji w latach 1981-2010
Table 6. The sector value added by activity in Greece during the years 1981-2010

Wyszczególnienie/ Specification	Struktura PKB/Value added [%]						
	1981	1986	1990	1995	2000	2005	2010
Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo, rybołówstwo/ Agriculture, hunting, forestry and fishing	13,7	10,7	9,6	8,9	6,6	4,8	3,3
Usługi/Services	56,5	60,7	63,7	69,0	72,5	76,0	78,8
Przemysł/Total industry (excluding construction)	20,9	21,6	19,2	16,0	13,9	12,9	13,8
Budownictwo/Construction	8,8	6,9	7,5	6,1	7,0	6,3	4,1

Zródło: jak w tab. 1

Source: see tab. 1

wało w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie (dla porównania poniżej 5% pracowników zatrudnionych w pierwszym sektorze w państwach strefy euro). Jednocześnie tempo zmian następujących w tym sektorze jest daleko mniejsze w porównaniu do pozostałych krajów [Agriculture in... 2010]. Tym niemniej w porównaniu do lat z okresu akcesji Grecji do UE zatrudnienie w pierwszym sektorze zmniejszyło się znacząco, gdyż jeszcze w 1981 r. wynosiło niemal 31%. Wzrost dynamiki zmian w zatrudnieniu w rolnictwie jest efektem prób dostosowania gospodarki greckiej do warunków funkcjonowania w ramach wspólnego rynku UE. Jednak obecnie wraz z kurczącą się grecką gospodarką i rynkiem pracy, rolnictwo ponownie staje się tym sektorem, który absorbuje nadwyżki siły roboczej. Osoby niemogące uzyskać zatrudnienia w przemyśle i usługach trafiają z powrotem do pierwszego sektora. Ta tendencja powoduje kilkuprocentowy wzrost udziału osób zatrudnionych w rolnictwie w ostatnich 3 latach.

O ile zatrudnienie w rolnictwie jest w Grecji najwyższe wśród pierwszych 15 krajów członkowskich, o tyle zatrudnienie w przemyśle i budownictwie jest wyjątkowo niskie i wynosi tylko 21% (średnia dla wszystkich państw strefy euro jest o blisko 20% wyższa). Jak przystało na gospodarkę funkcjonującą przede wszystkim w sferze usług związanych z turystyką, w tym sektorze pracuje największa część osób zatrudnionych w Grecji – niemal 70% (tab. 5).

Przemiany dokonujące się w sektorowej strukturze zatrudnienia w Grecji warto porównać z przemianami zachodzącymi w strukturze wytwarzanego dochodu narodowego w tym państwie. W momencie integracji Grecji ze strukturami UE udział pierwszego sektora w wytwarzanym dochodzie narodowym był wybitnie duży i wynosił blisko 14%, przewyższając tym samym wielokrotnie analogiczne wartości wśród ówczesnych członków ugrupowania. Do 2010 r. udział pierwszego sektora obniżył się 4-krotnie, do poziomu 3,3% (tab. 6). Drugim sektorem, który doświadczył restrukturyzacji i spadku udziału w wytwarzanym PKB był przemysł. Udział tego sektora w wytwarzanym produkcie zmniejszył się w ostatnich trzydziestu latach o 1/3, osiągając 13,8% w 2010 r. Należy także podkreślić, iż rola przemysłu w Grecji jest niewielka w porównaniu do innych krajów ugrupowania.

Podobnie jak w pozostałych państwach UE, a w szczególności krajach uzyskujących dużą część dochodu narodowego z usług związanych z turystyką, udział trzeciego sektora w wytwarzanym dochodzie narodowym wzrósł znacząco (56,5% w 1981 r. oraz 78,8% w 2010 r.). Odwrotne tendencje można zauważyć w przypadku budownictwa, którego udział w wytwarzanym dochodzie nie tylko nie zwiększył się, tak jak w przypadku wielu państw, w których sektor ten rozwijał się w ciągu ostatnich lat bardzo dynamicznie, lecz zmniejszył się o połowę w latach 1981-2010. Odwrotna w porównaniu do rozwiniętych gospodarek tendencja w wyraźny sposób wskazuje na stagnację gospodarczą w Grecji, gdyż pozytywne zmiany w budownictwie wskazują na rozwój gospodarczy, a ich brak oznacza stagnację w tej dziedzinie. Warto także zwrócić uwagę na relacje pomiędzy wytwarzanym dochodem a zatrudnieniem w pierwszym sektorze. Zatrudnienie na poziomie 12% i wytwarzana produkcja na poziomie 3% wybitnie wskazują na fatalny poziom produktywności produkcji związanej z greckim rolnictwem.

Wnioski

Integracja Grecji ze strukturami unijnymi w 1981 r. oraz Hiszpanii i Portugalii w 1986 r. wymusiła konieczność dostosowania gospodarek tych państw do funkcjonowania w zdecydowanie bardziej konkurencyjnym środowisku. Obecność na wspólnym rynku oraz pomoc finansowa w ramach WPR i polityk strukturalnych pozwoliła tym krajom przejść ten proces w miarę bezboleśnie. Pomoc finansowa przyspieszyła rozwój ekonomiczny Grecji, Hiszpanii i Portugalii, a konieczność dostosowania gospodarki do wysoce konkurencyjnego wspólnego rynku doprowadziła do przemian strukturalnych w tamtejszym rolnictwie. Jednak pomimo napływu dużych środków finansowych, większa część terenów położonych nad morzem Śródziemnym charakteryzuje się nadal niskim poziomem rozwoju i uzależnieniem od pro-

dukcji w ramach pierwszego sektora. Szybkie tempo rozwoju powstrzymuje także tradycyjna struktura zatrudnienia, w którym rolnictwo odgrywa bardzo istotną rolę. Dramatyczne konsekwencje obecnego kryzysu finansowego powodują, iż w analizowanych krajach zatrudnienie w rolnictwie wręcz rośnie w ostatnich latach. Osoby tracące zatrudnienie w pozostałych sektorach ponownie wracają na obszary wiejskie, próbując znaleźć zatrudnienie w systemie produkcji rolniczej.

Należy jednak podkreślić, iż we wszystkich analizowanych krajach ostatnie trzydzieści lat przyniosło pozytywne zmiany, przejawiające się ewolucją struktury zatrudnienia i udziału pierwszego sektora w wytwarzanym dochodzie narodowym. Od początku lat 80. ubiegłego wieku w Grecji, Hiszpanii i Portugalii znacząco zmniejszyło się zatrudnienie w rolnictwie, wzrosło natomiast w sektorze usług. Spadkowi zatrudnienia w pierwszym sektorze towarzyszy wzrost wydajności produkcji rolniczej.

Pomimo znacznej dynamiki pozytywnych przemian i wpływu trzech dekad od integracji, sytuacja analizowanych krajów jest nadal skomplikowana. Niski poziom rozwoju ekonomicznego, problemy strukturalne, a przede wszystkim dramatyczna sytuacja finansów publicznych i rynku pracy powodują, iż państwa te bez pomocy unijnej stanęłyby na krawędzi przepaści. Tymczasem ostatnie dwie akcesje UE o kraje Europy Środkowej i Wschodniej przyniosły przesunięcie nacisku na wspieranie rozwoju w nowych państwach członkowskich. Analizowane w artykule kraje są nadal mocno uzależnione od produkcji rolniczej, a jednocześnie oddalenie od najważniejszych rynków gospodarczych stwarza duże bariery dla wykorzystania endogenicznego potencjału zlokalizowanego w tamtejszych społecznościach.

Przed drogą, którą przebyły Grecja, Hiszpania i Portugalia w latach 80. i 90. XX wieku, stoi obecnie polskie rolnictwo. Podobnie, jak analizowane w artykule kraje, Polska weszła do UE z wieloma nierozwiązanymi problemami pierwszego sektora. Najbliższe lata pozwolą odpowiedzieć na pytanie, czy przemiany strukturalne w polskim rolnictwie przyniosą naszemu państwu dynamiczny wzrost gospodarczy. Niepokój bowiem budzą, narastające symptomy kryzysu ekonomicznego, które konieczne reformy strukturalne czynią jeszcze bardziej skomplikowanymi.

Literatura

- Agriculture in the EU-27. 2010: Eurostat News Releases. Eurostat Press Office, 66/2010, 1-2.
 Anuario Estadística de Portugal, Lisboa. 1982, 1988, 1992, 1997, 2003 : Instituto Nacional de Estatística, Portugal.
 Anuario Estadístico de España 2009: Instituto Nacional de Estadística, Madrid, 259-260.
 Estatísticas do Emprego. 2008. Instituto Nacional de Estatística, Lisboa, 4, 2008, 2-4.
 Economic, Environmental and Social Statistics. 2010: Factbook OECD, 56-57.
 Economic, Environmental and Social Statistics. 2012: Factbook OECD, 74-75.
 Europe in figures. 2011: Eurostat yearbook. European Commission. Luxembourg, Publications.
 International Labour Organization. 2011: KLIM, 7th Edition.
 Office of the European Union, 273-414.
 The Importance and Contribution of the Agri-Food Sector to the Sustainable Development of Rural Areas. 2007: European Commission. Directorate-General For Agriculture And Rural Development, Brussels, 1-4.
 The Role of Agriculture and Farm Household Diversification in the Rural Economy of Spain. 2009: Trade And Agriculture Directorate, OECD, 9-11.

Summary

Greece, Portugal and Spain integration with the EU was a constructive step on the road to modern, well-developed economies. Last 30 years can be described as a success in changing structure of agriculture, but the primary sector remains crucial in the above mentioned countries and its modernization seems to be a top priority there. Poland and other new EU member states can learn much from the case of the Mediterranean countries because their current situation is comparable to those countries' situation 30 years ago. Similarly, Poland has a huge amount of unsolved problems in the primary sector. But, immediately following the accession, Poland has participated in a significant portion of the EU structural aid.

Adres do korespondencji:

dr Jakub Piecuch
 Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
 Zakład Ekonomii i Polityki Gospodarczej
 al. Mickiewicza 21
 31-120 Kraków
 e-mail: jpiecuch@ar.krakow.pl